

Lengvári István

A Pécsi Ciszterci Főgimnázium tanulói (1851–1911)*

Az utóbbi néhány évben jelentősen megnövekedett az érdeklődés az iskolai anyakönyvek, mint társadalomtörténeti források iránt. Jelentőségük abban rejlik, hogy a tanulókról feljegyezték benne a születési helyét, idejét, vallását, apja (gondviselő) nevét, annak foglalkozását, lakhelyét, és az érdemjegyeket. Így egy helyen, egy adott társadalmi csoportról jelentős információ nyerhető. Az adatok feldolgozása a számszerű adatsorokon keresztül tágabb, a magyar társadalomszerkezet átfogó kérdéseire is választ nyújthat, de alkalmas az egyéni életpálya bemutatására, és más forrásokkal kiegészítve, a fixáció és mobilitás kérdésének (Kövér 1998: 154-165) vizsgálatára is. A nagymennyiségű adatfelvétel és elemzés Karády Viktor tevékenységéhez köthető, akinek eredményei és következtetései élénk vitát váltottak ki a magyar kutatásban.¹ Jelen szerény munka a vidéki középfokú oktatás társadalomtörténeti vonatkozásaihoz kíván további adatokat szolgáltatni, szem előtt tartva, hogy kutatásunk jelen fázisában csak óvatos következtetéseket vonhatunk le.

A célunk az, hogy tovább finomítsuk a pécsi dualizmuskori statisztikai adatok alapján kirajzolódó társadalmi szerkezetet egy csoport, a Pécsi Ciszterci Rend Gimnáziumába beíratott tanulók anyakönyveinek² vizsgálata alapján. A Pécsi Ciszterci Gimnázium története a felszabadító háborúk koráig vezethető vissza, ekkor a Jezsuita Rend működtette az iskolát, hatosztályos rendben. Az oktatás helyszíne ma is a Széchenyi tér északnyugati oldalán elhelyezkedő épület, melyet fokozatosan bővítettek. A Rend 1773-as feloszlata után állami iskolaként működött tovább három osztállyal. 1813-14-ben vette át (az addig oktatással nem foglalkozó) Ciszterci Rend a székesfehérvárral együtt a pécsi gimnáziumot, akik ismét hatosztályos rendben tanítottak. Az ő tevékenységük eredményeként alakult ki a Dél-Dunántúl legjelentősebb középfokú oktatási intézménye, mely az Entwurf bevezetésével az 1851/52-es tanévtől nyolcosztályos gimnáziumként működött (Rajczi 1987, Kalász 1998).

Kutatásunk négy időmetszetben vizsgálja meg az első osztályba beiratkozó tanulók születési helyét, az apa (gondviselő) foglalkozását és a diákok vallási összetételét. A vizsgálatra kiválasztott források: az 1851/52, 1871/72, 1891/92, és az 1910/11 években beiratkoztak anyakönyve (névkönyve). (Az 1911/12 évi kötet nem maradt fenn.) Az első év az Entwurf bevezetésének éve, amikor a város gazdasági és társadalmi szerkezete még nem különbözött a reformkoritól. 1852-től kezdte felvásárolni a bányászati célra

* A doktori disszertációhoz kapcsolódó publikáció elkészítéséhez hasznos tanácsokkal járult hozzá témavezetőm, Bácskai Vera, doktoranduszhallgató-társaim: Horváth Sándor és Majtényi György, továbbá Klement Judit, Kúcs Márta, Rajczi Péter és Sasfi Csaba, akiknek köszönetemet fejezem ki ezúton is.

¹ A vonatkozó irodalomból lásd Karády 1997a, 1997c, 2000, továbbá a BUKSZ-vitát (Gyáni 1997, Karády 1998, Gyáni 1998), és jelen kötetben: Karády 2001, Kövér 2001, Gyáni 2001. – mind további irodalommal.

² Baranya Megyei Levéltár, VIII.52. A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumának iratai. Iskolai anyakönyvek.

megnyitható területeket Pécs környékén a Dunagőzhajózási Társaság (DGT), kialakultak – jelentős számú idegen betelepülővel – a bányászkolóniák, de a (bel)város életére még csekély hatással voltak. A következő, húsz év utáni állapot (1871/72) a város fellendülésének időszaka, a századforduló pedig a már kiteljesedett, közigazgatási és szellemi központot reprezentálja. Az utolsó időmetszet az egyik utolsó békeévet mutatja, amit a Pécs város esetében a szerb megszállás miatt hosszabb átmeneti időszak követett. (Maga a gimnázium épületét is más célra hasznosították, és az iratok jórésze is elveszett.)

PÉCS NÉPESSÉGÉNEK FŐ VONÁSAI A DUALIZMUS KORÁBAN

A város népességének változása sok szempontból eltér a többi magyar városétól. Áttekintése itt azért szükséges, hogy az anyakönyvekből nyert adatokat viszonyítani tudjuk ezekhez. 1850 és 1910 között ugyan háromszorosára nőtt a polgári lakosság száma, de ennek forrása nem a természetes szaporulat: sőt ezen időszakban többen haltak meg mint születtek. Ennek oka elsősorban a magas halandóság a 40–60 éves korosztály körében; a várható élettartam országosan alacsony volta (Katus 1995: 8. táblázat), aminek magyarázatát a sajátos városi foglalkozásokban keresik Európa-szerte (Katus 1995: 45–46). Így a gyors gyarapodás kizárólag a vándormozgalomhoz köthető, azaz már az 1850-es években, a kiegyezés előtt megindult bevándorláshoz, melynek üteme egyenletes volt az első világháborúig. A bevándorlás mozgatórugójaként szokásosan a mecseki bányászat fellendülését jelölik meg, az ipari termelés felfutása mellett. Csak utóbb került kiemelésre (Katus 1995; Nagy 2000) a város, mint iskola-, igazgatási, katonai és egyházi központ jelentősége. A 19. század végére Pécs hivatalnok- és szolgáltató várossá vált (Nagy 2000), és a törvényhatósági jogú városok között talán az egyik legjelentősebb egyházi központ szerepét is betöltötte.

1. táblázat

Pécs polgári lakossága 1850–1920 között.

év	fő	év	fő
1850	15 821	1890	34 067
1857	18 113	1900	42 252
1869	23 863	1910	47 844
1880	28 702	1920	47 556

(Forrás: Katus 1995: 1. táblázat)

1880-ban a pécsiek 53,75%-a volt idegen születésű, 1910-re ez 62,91%-ra növekedett. A statisztika szerint nagy részük Baranya megyéből érkezett, de Pécs vonzáskörzetébe Somogy és Tolna is beletartozott.

2. táblázat

A polgári lakosság születéshely szerinti százalékos megoszlása

Születési hely	1880 (%)	1890 (%)	1910 (%)
Pécs	46,25	40,25	38,23
Baranya megye	19,21	23,53	24,89
Somogy megye	3,02	8,92	10,46
Tolna megye	3,76	7,98	7,05
Zala megye	0,75	2,00	2,33
Egyéb Dunántúl	1,54	3,1	4,13
Bács-Bodrog	0,89	1,65	1,55
Más magyarországi megye és Budapest	12,43	6,14	6,87
Horvátország	1,82 (Fiumével)	1,95	2,41 (Fiumével)
Ausztria	9,28	3,74	2,56
Egyéb külföld	0,77	0,51	0,66
Ismeretlen	0,27	0,14	-
Összesen	100	100	100
Ebből bevándorló	53,75	59,75	62,91

(Forrás: Katus 1995: 4/a-b táblázatok)

A püspöki város vallási összetételében a korszakban némi – bár nem jelentős – eltolódás figyelhető meg, mivel a nem-katolikusok letelepedését a 18. századtól adminisztratíván is akadályozták.

3. táblázat

A polgári lakosság vallási összetétele

Vallás	1869 (%)	1890 (%)	1910 (%)
Római katolikus	90,66	86,23	84,41
Görög katolikus	0,02	0,17	0,20
Református	0,72	1,81	4,36
Evangélikus	1,42	2,37	2,35
Unitárius	0,00	0,02	0,06
Görögkeleti	0,37	0,21	0,47
Izraelita	6,80	9,17	8,08
Egyéb	0,00	0,00	0,07

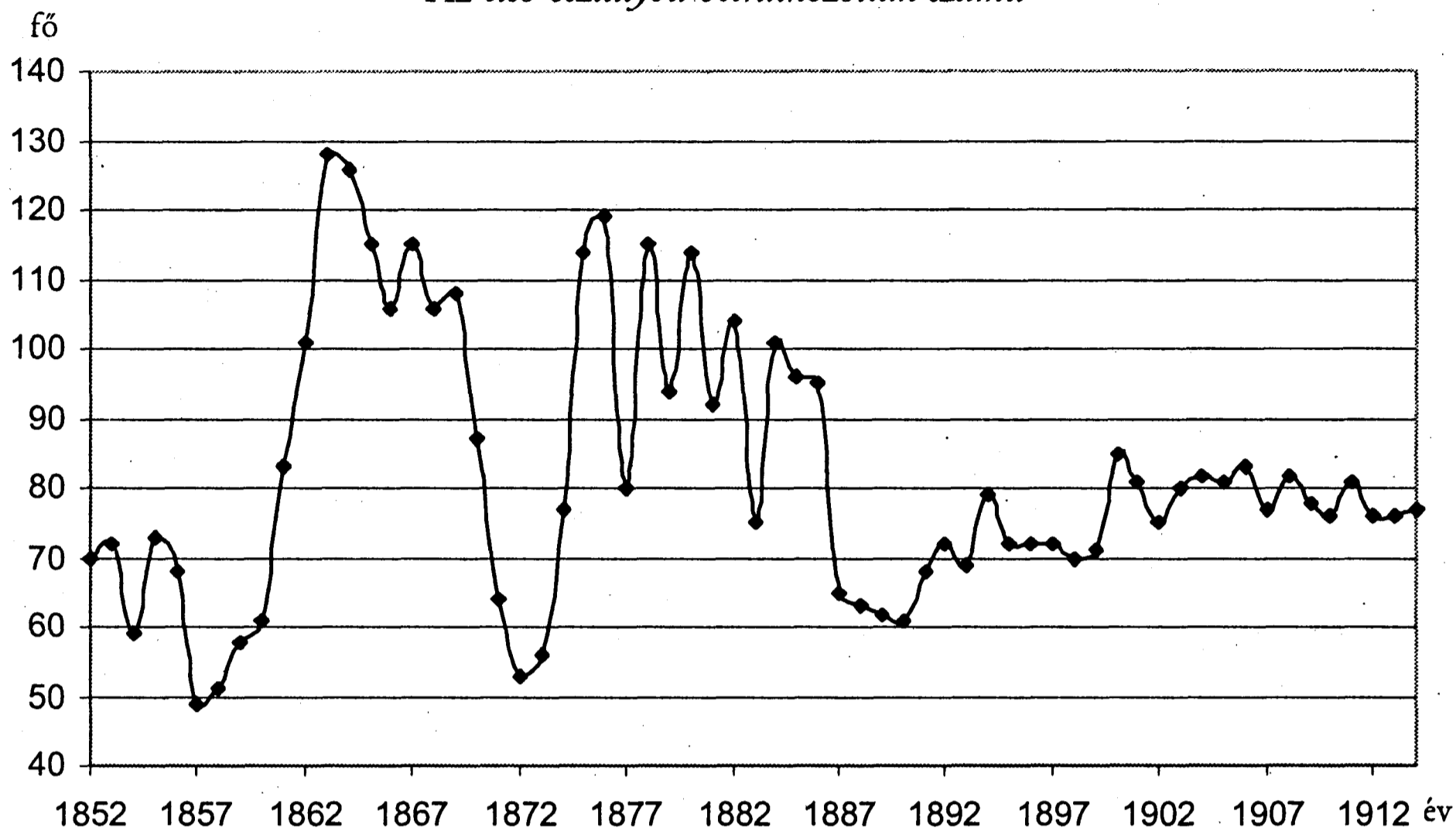
(Forrás: Katus 1995: 20. táblázat)

A GIMNÁZIUM TANULÓI

A beiratkozó elsősök számának nagy ingadozása (1. ábra) fontos kérdéseket vet fel, amelyekhez még visszatérünk, főként a 1869–75 közötti hullámvölgyre, ami mögött valamely helyi jelenséget feltételezhetünk. Az 1886 utáni hirtelen visszaesés és lassú emelkedést már egyértelműen a pécsi főreáliskola (1876-tól) és a polgári iskolák által kialakított elszívó hatással magyarázhatjuk.

1. ábra

Az első osztályba beiratkozottak száma

(Forrás: Rajczi 1987 számadatai)

A SZÜLETÉSI HELY VIZSGÁLATA

A születési hely vizsgálata nemcsak az iskola, hanem a város vonzáskörzetére is informatív. Figyelembe kell vennünk, hogy itt a „vidékiek” között szerepelnek a már beköltözöttek adatai is, tehát az adatsorok azt mutatják, hogy a beiratkozók (és családjaik) 10-12 évvel ezelőtt hol tartózkodtak.

4. táblázat

A tanulók születéshely szerinti megoszlása az I. osztályokban

Születéshely	1851/52	1871/72	1891/92	1910/11
	fő	fő	fő	fő
Pécs	16	13	34	37
Baranya megye	18	13	16	18
Somogy megye	8	4	6	5
Tolna megye	12	10	4	5
egyéb Magyarország	4	11	10	12
Horvát-Szlavónország	8	1	1	2
egyéb külföld	1	1	1	1
nincs adat	0	0	0	1
Összesen	67	53	72	81

(Forrás: anyakönyvek)

A nem Pécsen született tanulók többsége Baranyából érkezett (27-22%), kiemelkedően magas még a somogyiak (11-6%) és tolnaiak (17-6%) aránya. Ez természetes is, egyrészt a földrajzi közelség miatt, másrészt mert a pécsi volt a régió legjelentősebb

gimnáziuma. (A zalaiak a rangos keszthelyibe és a nagykanizsaiba, a somogyiak a református csurgóiba is küldhették gyermekeiket – Degré 1978, Kapiller 1983.) Az iskola vonzókörzete dél felé is kiterjedt, mindegyik vizsgált osztályban volt Verőce vármegyében született tanuló, és többen érkeztek Bács megyéből is. A beiskolázási adatok tehát többnyire igazolják a város vonzókörzeti szerepéről a korábbi kutatás által megállapítottakat.

Az itt nem bemutatott adatsorokban is megfigyeltük, hogy korszakunk első felében *inkább* távolabbról, de nagyobb településekről érkeztek a vidéki diákok, míg a századfordulóra *inkább* a Pécshez közelebbi, és kisebb helyiségekből. Ennek oka a kínálat növekedésében kereshető: megnőtt a gimnáziumok száma, és megjelentek egyéb oktatási formák is. A vonzókörzetben több intézmény alakult át főgimnáziummá: Baja (1853), Zombor (1872), Újvidék (1865), Csurgó (1883), Nagykanizsa (1867), Kaposvár (1884), Bonyhád (1906), és Szekszárd (1896) (Mészáros 1988, passim). Horvát-Szlavónország vonatkozásában is hasonló tendenciát feltételezhetünk.

Megfigyelhető, hogy a nem-pécsiek között nagyobb arányú a magántanulók száma, de ennek nemcsak földrajzi okai lehettek. Például az itt nem vizsgált, de feldolgozott 1866/67-es tanév elsősei között hét magántanuló volt, ebből három bonyhádi, egy-egy tamási, mágocsi, mohácsi és egy bajorországi. (Utóbbi nem magyar, hanem egy Pécsen talán átmenetileg dolgozó evangélikus mérnök fia volt.) A bonyhádiak mind izraeliták, két kereskedő és egy kézműves fiai, a mágocsi egy tisztartó, a mohácsi egy szabó, a tamási egy gyógyszerész gyermeke (utóbbi három mind katolikus). Az előbbi esetben talán a vallási-kulturális kiszakadás megakadályozásaként maradtak magántanulók, amit indokolhatott, hogy a jelentős bonyhádi zsidó közösségben lehettek, akik a tanítást elvállalták. A bajor mérnök fiát nem számolva mindegyik esetben feltételezhetjük, hogy anyagi okok is közrejátszhattak a magántanulói státusz választásába: kevesebbe került az oktatás, ha nem volt távol a gyermek, és besegíthetett az otthoni munkába vagy az üzletben.

AZ APA (GONDVISELŐ) FOGLALKOZÁSA

A tanulók apja (gondviselője) foglalkozására vonatkozóan az alábbi csoportokat alakítottam ki, úgy, hogy az egyes kategóriákban kapott értékek értelmezhetőek legyenek (például nem bontottam tovább az értelmiségi kategóriát). Eligazításul a forrásban szereplő leggyakoribb vagy jellemző foglalkozásokat is megneveztem. Az anyakönyvek a foglalkozásokat általában egy-egy szóban határozzák meg, van mikor részletezik (pl. borkereskedő, gimnáziumi tanár), van mikor csak egy összefoglaló kategóriát adnak meg (pl. kereskedő, tanár).

- *Fizikai munkás*: bányász, vasúti fékező.
- *Földműves*: mezei gazda, pusztagazda.
- *Kisiparos, szolgáltató iparos, kereskedő*: vendéglős, molnár, halász, kölcsönkönyvtáros, pékmester.
- *Köz- és magántisztviselő*: kir. törvényszéki és táblabírák, levéltárnok, körjegyző, főpénztárnok, postamester, tisztartó, számtartó, főerdész, erdőmester.
- *Értelmiségi*: pap, rabbi, orvos, mérnök, gyógyszerész, ügyvéd, építész, szépíró, tanító, iskolaigazgató.
- *Magánzó, földbirtokos*.
- *Egyéb*: özvegy, bérlő, vívómester, pincér, színész, háziszolga.
- *Ismeretlen*: rovat kitöltetlen.

5. táblázat

A tanulók apja (gyámja) foglalkozás szerinti megoszlása az I. osztályokban

Kategóriák	1851/52 (fő)		1871/72 (fő)		1891/92 (fő)		1910/11 (fő)	
	összesen	pécsi	összesen	pécsi	összesen	pécsi	összesen	pécsi
Fizikai munkás	3	0	0	0	3	3	2	2
Földműves	3	0	2	0	4	1	4	3
Kisiparos, szolgáltatató iparos, kereskedő	16	9	16	6	18	13	17	9
Köz- és magántisztviselő	24	3	6	2	23	6	29	15
Értelmiségi	14	3	10	1	7	4	10	2
Magánzó, földbirtokos	1	0	5	0	8	2	4	0
Egyéb	5	1	12	4	9	5	12	6
Ismeretlen	1	0	2	0	0	0	3	0
Összesen	67	16	53	13	72	34	81	37

(Forrás: anyakönyvek. Megjegyzés: az jobb oldali számok a Pécssett született tanulók adatai.)

Előre bocsátandó, hogy a pécsiek számai és százalékarányai inkább csak iránymutató jellegűek, hiszen például az 1871/72. év egyéb kategóriájánál négy fő tesz ki kb. 30%-ot (két özvegy, egy magtárőr és egy szolgál). Fontos hangsúlyozni azt a társadalmi mobilitás szempontjából jelentős problémát is, hogy a foglalkozások (ugyanúgy, mint a tartózkodási hely) a gyermek iskolai beiratkozásakor lettek rögzítve, így pontosabb képet a vonatkozó születési anyakönyvek feldolgozásával kaphatunk, ahol az apa foglalkozását megadják a gyermek születésekor (Kövér 2001). Amnyiban „beszédesek” ezek az adatok, hogy rögzítik, mi volt az apa foglalkozása beiratkozásakor, s mivel a gyerekeket *beiratják*, és nem *beiratkozik*: a család dönti el, milyen iskoláztatási stratégiát választ.

A vártnak megfelelően magas a tisztviselők aránya, jelezve e réteg önreprodukciónak. E kategórián belül található az uradalmi tisztségviselők is (gazdatiszt, uradalmi pénztáros, intéző), akik számára a megfelelő iskoláztatás volt az, amivel gyermekeiket támogatni tudták a felemelkedés útján. Meglepően magas ugyanakkor a (kis)iparosok és (kis)kereskedők számaránya. Az iparosokat az a korábbi időszakokra leírt motiváció is vezérelhette (Sasfi 1997, Bácskai 2000), hogy az alsóbb gimnáziumi évek elvégzése után a családi vállalkozást felkészültebben vegyék át az utódok. Ugyanakkor szóbeli adatgyűjtésünkben az a kép is kirajzolódik, hogy egy alsó-középosztályi (kisiparos-tisztviselői) családban inkább volt cél Pécssett a 6 elemi után 4 polgári (majd tanítóképző vagy szakirányú, pl. pénzügyi képzés) elvégzése a századfordulón. A gimnáziumi tanulmányokat ekkor már inkább az egyetemi tanulmányok előkészületeként tekintették. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy különbözeti vizsgával volt átjárási lehetőség a polgári és a gimnázium között, később a főreáliskolák és a gimnáziumok között is.

A sikeres érettségi után a Pécsi Püspöki Joglyceumba vagy a „Papneveldebe” is a gimnáziumon keresztül vezetett az út. Jónéhány vagyontalanabb gyermek számára a papi pálya (hasonlóan a katonatisztihez) a biztos jövőt jelentette. Például a későbbi

jogakadémiai tanár, jeles műemlékvédő Szőnyi Ottó számára, kinek apja szűrszabó volt – a gyermek a 20. század elejének egyik vezető művészettörténésze lesz (Lengvári 1996), ami jelentős felemelkedést mutat.³

1867 után az elitképzés intézményeinek tekintik a gimnáziumokat. Kétségtelen tény, hogy az 1910 körüli adataink alátámasztják azt a budapesti középiskolákban megfigyelt (Karády 1997b: 189) jelenséget, hogy az alsóbb rétegekből jövők nem érik el a 10%-ot, a köz- és magánhivatalnok és értelmiségi gyermekek kb. 50%-ot tesznek ki. Véleményünk szerint az áttekintett hatvan év, mind a területi mind pedig a társadalmi mobilizációban egy lassú kicserélődést mutat, melyben egyaránt szerepet kap a tisztviselő és értelmiségi réteg újratermelődése, és kisiparosok, sőt földművesek és fizikai munkások gyermekeinek felemelkedése.

A VALLÁSI ÖSSZETÉTEL

6. táblázat

Tanulók vallási összetétel szerinti megoszlása az I. osztályokban

Kategóriák	1851/52 (fő)		1871/72 (fő)		1891/92 (fő)		1910/11 (fő)	
	összes	pécsi	összes	pécsi	összes	pécsi	összes	Pécsi
Római katolikus	60	13	39	10	71	33	73	33
Görög katolikus	0	0	2	0	0	0	1	1
Evangélikus	0	0	1	0	0	0	2	1
Református	0	0	0	0	0	0	4	2
Görögkeleti	3	0	0	0	0	0	1	0
Izraelita	4	3	9	3	1	1	1	0
Összesen	67	16	53	13	72	34	81	37

(Forrás: anyakönyvek. Megjegyzés: az jobb oldali számok a Pécsen született tanulók adatai.)

³ A státuszváltozást (is) jól mutatja Haraszi Sándor alábbi visszaemlékezése (1986: 19–20), mely a pécsi főreáliskoláról szól, de dolgozatunkban tárgyalt több kérdésre vonatkozóan fontos, és számunkra a pécsi vonatkozások miatt is jelentős:

„Abban az I/B osztályban, ahová besoroltak, több mint negyven diák kezdte a középiskolát. De köztük csupán hét-nyolc iparosfiú és proligyerek. A többiek jómódú szülők: orvosok, ügyvédek, kereskedők, tanítók gyermekei voltak. Az úrifíúkkal ellentétben az osztály plebeljus csoportja közben meg is fogyatkozott; többen „lemorzsolódtak”. S nemcsak azért, mert nehezen vagy egyáltalán nem bírták a versenyt, hanem mert kenyérkeresőnek fogták be őket szükségben élő szüleik. [...] Ezért végeztem én is 1916-ban mint magántanuló a hetediket, amikor bátyám után apámat is katonának vitték, és a család kenyérkereső nélkül maradt. [...] A következő évben váltottunk: öcsém maradt ki a hatodikból, s ment helyettem írnoknak, hogy én már mint rendes tanuló készülhessek az érettségire. [...] [N]agyon igyekeztem, hogy már az első félévet jó eredménnyel végezzem, mert iskolakezdekor apám ezzel bocsátott útnak:

– Aztán úgy igyekezz, fiam, hogy a második félévre kapj tandíjmentességet, mert több pénzt rád költeni nem tudok, de nem is akarok.

[...] [Az úrifíúkat segítette] a családi könyvtár, nekem ehhez hozzáadni a betűszegény otthonom úgyszólván semmit sem tudott. Ők rég túl voltak már Jókai és Mikszáth összes művein, amikor én az első Mikszáth-kötettel belekóstoltam a magyar prózairodalomba.”

Az ambivalens szülői hozzáállás, a néhány évvel korábban faluról beköltöző család háttérének szerepe, a társadalmi összetétel megfigyelése, a lemorzsolódás problémája mind-mind ott van ebben a néhány sorban. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a magántanuló állapot kényszer szülte is lehet. A szegénység azonban viszonylagos, hiszen testvére is ugyanabba az iskolába jár, és élni tudnak a tandíjmentesség kedvezményével. Később érettségi (1917) után a vasútnál lesz (hadmentességgel járó) hivatalnokgyakornok.

Az adatokban a vártnál kevesebb a protestáns tanulók aránya. A vékony református réteg tehetősebb tagjai feltehetően inkább a nagyhírű református iskolákba küldték gyermekeiket. (Kivétel például Gyenes József kir. törvényszéki bíró Pécssett született fia az 1910-es osztályból.) A görögkeleti gyermekek felbukkanásának oka az 1851-es osztályban az lehetett, hogy saját felekezeti gimnáziumaik ritkák voltak, a legközelebbi Újvidéken működött (Mészáros 1988: 271–272). Egy villányi és egy klissai (Verőce megye) lelkész- és egy újvidéki orvos gyermeke képviseli e csoportot, tehát mind a helyi elit reprezentánsai, akik gyermeküket további (egyetemi) tanulmányokra készítették elő.

Az izraelita diákok száma kezdetben magas, később csökken. Karády Viktor szerint ennek oka, hogy a korábbi beiskolázási hullám az 1890-es évekre túljutott csúcspontján (1997b: 189). Ez Pécsre annyiban igaz, hogy ekkorra már kevésbé nőtt beköltözéssel számarányuk, sőt a teljes polgári lakosság számarányához képest százalékos arányuk csökkent is.

Árnyaltabb képet úgy kapunk, ha időszakunkra vonatkozóan éves bontásban tekintjük át az összes tanuló számát és ezen belül a katolikusok és az izraeliták arányát (lásd Függelék). A diagram jelentős ingadozásokat mutat: a zsidók számarányának növekedése, az összes diák számával együtt épp akkor indul meg felfelé, mikor visszaesést váránk, hiszen az 1880-as évekre válik a pécsi főreáliskola érettségit adó intézménnyé. Ugyanakkor a 1890 utáni lassú emelkedést nem követi az izraelitáké: ezt már (hipotézis szintjén) a főreál (vagy más szakiskolák) megnövekedett vonzerejével is magyarázzuk.⁴ Az 1891/92-es vizsgált mintaévvél azonos időpontban a pécsi főreáliskolában a beíratott 127 diák közül 78 (61,4%) volt katolikus, 48 (37,8%) izraelita, és egy evangélikus, mely önmagában mutatja a másfajta iskoláztatási stratégiát a zsidóságon belül.⁵

Több szempontból eltérőek az 1871/72-es évfolyam adatai: lecsökkent a beíratottak száma, megnő ezen belül a magánzók és földbirtokosok aránya, csökken a katolikusok számaránya és nő az izraelitáké. Az értelmezés előtt megvizsgáltuk, vajon egyedi esettel állunk-e szemben. Miután áttekintettük a környező évek adatsorait, megállapítható, hogy nem tévedés vagy a forrás hibája okozza az eltérést: az említett adatok mind egy „hullámvölgyet” reprezentálnak. A megyén kívüliek aránya Magyarországról változatlan marad, noha a tolnaiak és somogyiak száma csökken (új iskolák nyíltak), de ezt ellensúlyozzák az ország egyéb részeiből érkezők. Az ingadozást a nem-pécsi beíratkozók okozzák az 1870-es és 1880-as években, majd ez az 1890-es évekre normalizálódik, amikor egyértelműen inkább már csak a megyéből és a városból kerülnek ki az elsősök.

ISKOLÁZÁSI STRATÉGIA

Izgalmas kérdés, hogy a szülők részéről megfigyelhetünk-e valamiféle tudatos stratégiát, hogy gyermekeiket melyik iskolatípusba és meddig járatják. Befolyásolhatta ezt egy társadalmi elvárás, hogy az elitrétegben a szülő iskolázási szintjét minimum el kellett

4 Az 1883:XXX. tc. szabályozza jogállásukat, tulajdonképpen ekkor lesznek a gimnáziumokkal egyenrangúak, bár már 1875 óta egy miniszteri rendelettel érettségit adó oktatási intézmények (Mészáros 1988; 95–95).

5 Baranya Megyei Levéltár, VIII.54. Pécsi Állami Főreáliskola iratai. Iskolai anyakönyvek.

érni. Az alsó-középosztálynál már a nyers statisztikai adatok is azt mutatják, hogy náluk a cél a magasabb képzettség elérése volt, még akkor is, ha a gyermek az apa foglalkozását (kisiparát, boltját) üzemeltette tovább. Például Reéh Vilmos pécsi fűszeráru kereskedő fia is a cisztercieknél tanult, noha szülei gyógyszerésznek szánták, de ő egy prágai kitérő után inkább jogász lett: majd rendőrkapitány, városi tanácsos, a Nemzeti Casino elnöke, a Mecsek Egyesület oszlopos tagja. A családi bolt továbbvitele bátyjára maradt (Szirtes 2000: 78–79). Az érdemjegyek felvétele és elemzése mutatja be, hogy megfigyelhető-e a különböző társadalmi helyzetű gyermekek motivációjában (és a szülők támogatásában) különbség és ez megjelenik-e az iskolai eredményekben.

A családi takarékoság elvét mutató jelenség, hogy szinte mindegyik, részben véletlenszerűen, az év alapján kiválasztott osztály elsősei között találunk testvérpárokat. Ilyen például egy gazdatiszt özvegyének két gyermeke az 1910-es osztályból. De a gyakorlat a nemesek között is előfordult: a Jeszenszky család három tagja (két testvér és egy unokatestvér) ugyanazon 1866-os osztályba járt, és ugyanitt a pécsi Ruzsinszky Alajos korcsmáros Nándor nevű gyermeke is bevárta öccsét, Kálmánt.

Az egyéni életpályák vizsgálata mutathatja be, hogy vajon önmagában megfogható-e egy csoport, amely társadalmi szempontból összetartozik, kialakul-e azonosság-tudatuk. Ezt elsősorban majd többgenerációs pécsi családok (Zsolnay, Hamerly, a kevésbé ismert, de kiterjedt Decleva) vizsgálata fogja megválaszolni.

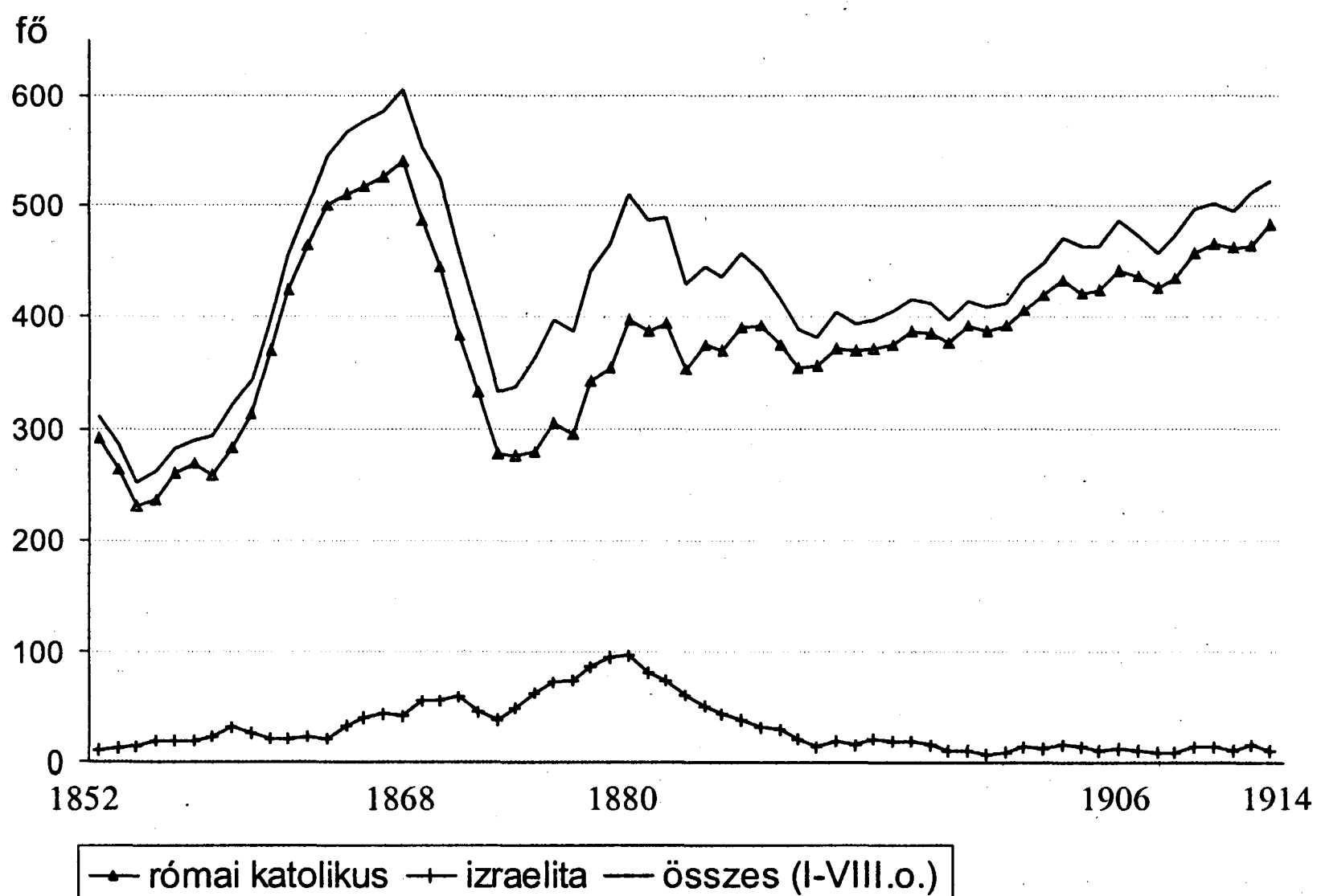
A pécsi ciszterci gimnáziumnak a város és vonzáskörzete társadalmi mobilitásában betöltött szerepe jelen adatsorok alapján is igazoltnak látszik. Különösen igaz ez a kisiparos rétegre, mely folyamathoz hasonlót korszakunkból a kiskunfélegyházi gimnáziumból ismerünk (Bánki Horváth 1997), korábról pedig Sasfi Csaba kutatásaiból (1997). A további kutatások fogják azonban azon sejtésünket igazolni, hogy e réteg gyermekei csak az alsó néhány osztályt végezték el. Így például tovább finomíthatja a képet majd annak vizsgálata, hogy mely tanulók tettek sikeres érettségit, és ennek a csoportnak milyen volt a társadalmi összetétele. A vallási összetétel szempontjából a budapesti tendenciához hasonlóan (Tímár 1991, 266) a zsidók inkább a reáliskolákban jelennek meg az 1880-as és 1890-es években. Véleményünk szerint azonban egyelőre elhamarkodott lenne az adott települések és beiskolázási vonzáskörzetük társadalmi összetételének részletes, összehasonlító vizsgálata nélkül önmagában összevetni a számsorokat. Annyi azonban bizonyos, hogy az iskolai anyakönyvek kvantitatív adatainak felhasználásával Pécs társadalmát és annak változását is egy új perspektívából szemlélhetjük.

FÜGGELÉK

Az összes tanuló vallási megoszlása éves bontásban

év	összes (I-VIII.o.)	római katolikus	izraelita	év	összes (I-VIII.o.)	római katolikus	izraelita
1852	312	291	10	1884	444	374	49
1853	286	264	12	1885	437	370	42
1854	251	231	13	1886	457	390	37
1855	261	236	18	1887	442	392	30
1856	283	260	18	1888	416	374	29
1857	289	269	18	1889	388	354	21
1858	292	259	22	1890	382	356	14
1859	320	283	30	1891	404	371	18
1860	342	313	25	1892	393	369	16
1861	397	369	21	1893	396	371	21
1862	455	425	21	1894	406	375	19
1863	497	464	23	1895	416	387	18
1864	544	499	20	1896	413	385	16
1865	567	509	32	1897	397	377	11
1866	576	517	40	1898	414	391	10
1867	585	525	43	1899	408	387	7
1868	605	539	41	1900	412	391	9
1869	550	485	54	1901	434	406	14
1870	523	445	54	1902	449	419	12
1871	459	383	59	1903	471	433	15
1872	396	331	45	1904	464	420	14
1873	331	277	38	1905	463	424	11
1874	337	276	48	1906	486	442	12
1875	364	278	62	1907	472	436	11
1876	396	305	71	1908	457	426	8
1877	387	295	73	1909	472	435	9
1878	442	342	85	1910	496	457	13
1879	466	354	94	1911	502	465	13
1880	510	397	95	1912	494	461	11
1881	485	386	80	1913	512	464	15
1882	490	393	74	1914	521	482	11
1883	430	352	60				

(Forrás: Rajczi 1987: 94-97 számadatai.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bácskai Vera 2000: A polgárság iskolázási stratégiája Pesten a 19. század első felében. In: Klaniczay Gábor, Nagy Balázs (szerk.) *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Budapest, 503–508.
- Bánki Horváth Mihály 1997: A tanulók társadalmi rétegződése a kiskunfélegyházi gimnáziumban 1867–1918. In: Sasfi Csaba (szerk.) *Iskola és társadalom. /Zalai Gyűjtemény 41./* 295–300.
- Degré Lajos 1978: Középiskolai oktatás Zala megyében az 1848-as forradalomtól a kiegyezésig. *PAB VEAB Értesítő* 204–209.
- Gyáni Gábor 1997: Polgárosodás mint zsidó identitás. *BUKSZ* 1997. Ősz, 266–278.
- Gyáni Gábor 1998: Forráskritika és bizonyítás. Viszontválasz Karády Viktornak. *BUKSZ* 1998. Tavasz, 20–28.
- Gyáni Gábor 2001: Érvék a kettős struktúra elmélete ellen. *Korall* 3–4.
- Haraszi Sándor 1986: *Befejezetlen számvetés. (Tények és tanúk)* Budapest
- Kalász Gyula 1998: A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma. *Pécsi Szemle* 1998. Ősz-Tél, 25–32.
- Kapiller Imre 1983: A nagykanizsai piarista gimnázium diákjai az iskola alapításától 1848-ig. *Zalai Gyűjtemény* 18, 145–156.
- Karády Viktor 1997a: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*. /Replika könyvek 3./ Budapest
- Karády Viktor 1997b: A középiskolai elitképzés első történelmi funkcióváltása (1867–1940). In: *Karády 1997a.*, 169–194.
- Karády Viktor 1997c: *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció. Tanulmányok*. Budapest
- Karády Viktor 1998: Zsidó és nem zsidó polgárosodás? Válasz Gyáni Gábornak. *BUKSZ* 1998. Tavasz, 9–20.
- Karády Viktor 2000: *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945)*. Budapest
- Karády Viktor 2001: Magyar kultúrfölény vagy iskolázási deficit? Újabb adatok a honi középiskolások dualizmuskori nemzetiségi összetételéről (1882–1915). *Korall* 3–4.
- Katus László 1995: Pécs népessége 1848 és 1920 között. In: Vonyó József (szerk.) *Pécs népessége 1543–1990*. Pécs, 37–93.
- Kövér György 1998: Fixáció és mobilitás. In: Uő.– Gyáni Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 154–165.
- Kövér György 2001: Keresztutak a gazdasági elitbe. Almási Balogh Elemér és Krausz Simon karriertörténete. *Korall* 3–4.
- Lengvári István 1996: Szőnyi Ottó régészeti-művészettörténeti tevékenysége. In: Vonyó József (szerk.) *Tanulmányok Pécs történetéből* 2–3, 173–180.
- Mészáros István 1988: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája (996–1948)*. Budapest
- Nagy Imre Gábor 2000: A polgári kor hetven éve. Pécs város története 1848–1921 között. Kézirat, *Pécs város történetének kismonográfiája* számára. Pécs
- Rajczi Péter 1987: A Pécsi Nagy Lajos Gimnázium története 1687–1948. In: Kelenfi Elemér (szerk.) *A 300 éves Pécsi Nagy Lajos Gimnázium Jubileumi Évkönyve*. Pécs, 9–104.
- Sasfi Csaba 1997: A nagykanizsai és a keszthelyi gimnázium vonzáskörzete és a diákok lakóhelyi koncentrációja 1808 és 1848 között. In: Uő. (szerk.) *Iskola és társadalom. /Zalai Gyűjtemény 41./* 131–171.
- Szirtes Gábor 2000: Reéh György, a Tettye koronázatlan királya. *Pécsi Szemle* 2000 Tavasz, 78–85.
- Tímár Lajos 1991: A középfokú iskolarendszer modernizálása és a társadalmi mobilitás konfliktusai Budapesten 1873–1943 között. In: Á. Varga László (szerk.) *Társadalmi konfliktusok. /Rendi társadalom – polgári társadalom 3./* Salgótarján, 253–267.